

ВИЯВ АВТОРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ В "ХОДІННІ ІГУМЕНА ДАНИЛА"

На прикладі тексту "Ходіння ігумена Данила" досліджено вияв авторської свідомості, розкриті мотиваційні першопричини творчості. Актуалізовано проблему залежності стилізованих особливостей "Ходіння" від особливостей середньовічної дійсності з її традиційним середньовічним методом, особи автора, мотиваційних першопричин творчості. Досліджено сприйняття автором власної творчості.

Проблема авторської свідомості в пам'ятках киеворуського періоду розроблена фрагментарно, оскільки давньоукраїнські твори практично ще не були об'єктом наукового дослідження в такому аспекті. Якщо зважити на те, що в найдавніший період розвитку української літератури (епоха Київської Русі) створено пам'ятки, які належать до середньовічного типу, то виникає питання про специфічність вияву свідомості середньовічного автора. Саме ця обставина та відсутність спеціальних досліджень із цього питання зумовлюють науковий інтерес, породжують актуальність його вивчення. На сьогодні деякі аспекти згаданої проблеми розглянуті дослідниками давньої літератури. Синтез канонічного та індивідуального в образі середньовічного автора досліджує О. Сліпушко [1]. Є. Черноіваненко характеризує особливості типів художньо-літературної свідомості періоду [2]. Мета цієї статті – дослідити вияв авторської свідомості в "Ходінні ігумена Данила" та сприйняття автором власної творчості.

Авторська самосвідомість – це самосвідомість творчої людини, письменника, усвідомлення створеної пам'ятки у зв'язку з художнім методом епохи, традицією, власними переконаннями, усвідомленість мети створення, розуміння значення та відтворення власних переконань у формі слова.

Вияв авторської свідомості в "Ходінні ігумена Данила" має свої особливості. На початку твору автор свідомо використовує поширений у середньовічних текстах прийом самоприниження: "Се азъ недостойный игуменъ Данил Руския земля, хужши во всѣхъ мнѣхъ, съмѣренный грѣхи многими, недоволенъ сый во всякомъ дѣлѣ блзѣ" [3: 24]. У такий спосіб автор склав данину традиційному методу Середньовіччя, який передбачав авторську стриманість у вияві власного "я" та дотримання шаблонності. З одного боку, середньовічний автор усвідомлював себе не творцем художнього світу, а виконавцем волі Всевишнього. З іншого – безперечним є вияв авторської індивідуальності в тексті пам'ятки. Є. Черноіваненко вважає, що автор – людина, реальна особистість з біографією, світоглядом та світовідчуттям, тобто власними філософськими, моральними, соціальними, політичними та релігійними вподобаннями і пристрастями, смаками, які виявляються в його етичних реакціях на події життя. З іншого боку, автор – це Бог-творець художнього світу, його деміург, творчий початок, який має переважно естетичне відношення до свого творіння.

Таке роздвоєння автора на реальну особистість і творчий початок впливає з факту причетності до двох різних світів – реального та художнього [2: 457]. Як реальна особистість Данило досить рішучий та непередбачуваний. Заради власної цікавості він свідомо здійснює гріховний вчинок, посягає на заборону: підмовляє ключника дозволити виміряти Грїб Господній (обіцяючи винагороду: "и обѣстихся ему" [3: 106]), отримує від нього частку святого каменя цього Гробу. Хоча сам автор не звертає уваги на гріховність таких дій. На думку Данила, все відбувається з волі Всевишнього: "И благодатию божию доходитъ святаго града Иерусалима по святымъ мѣстом..." [3: 24].

До власної творчості Данило також ставиться як до виконання волі Божої, як до обов'язку кожної віруючої людини: "(...)исписахъ все, еже видѣхъ очима своима, дабы не в забыть было то, еже ми показа богъ видѣти недостойному" [7: 25]. Крім того, саму мандрівку автор вважає актом очищення. Це пояснюється тим, що у свідомості віруючої людини місця священної історії наділені Божою благодаттю, а Єрусалим є сакральним центром, який Паломник іменує "земли той блзѣй" [3: 24]. Усе, що трапляється з Данилом під час подорожі, на його думку, є наперед визначеним волею Всевишнього. Провідник автора по святих місцях є теж обраним Богом: "И пригоди ми богъ налѣсти в лаврѣ мужа свята(...)тому святому мужеві вложи богъ въ сердце любити мя худаго, и тѣи указа ми добрѣ вся святаа та мѣста" [3: 26]. Мандрівник ніби "оживлює" образ благодаті: "(...) и видѣхъ очима своима грѣшныма благодать божию..." [3: 30].

Привертає увагу детальний опис святих місць, який, можливо, мав на меті проінформувати зацікавлених людей про події та місця священної історії. Зрозуміло, що це завдання могла виконати лише достатньо освічена на той час людина, яка розумілася на Біблії, вміло використовувала Святе Письмо. У даному випадку Данило виконує роль духовного наставника, його судження сповнені

дидактизму: "Иже бо кто путемъ симъ ходил съ страхомъ Божиимъ и смѣренъемъ, не погрѣшитъ милости Божия николи же" [3: 24]. Цим ствердженням автор прагнув довести цілощучу очищувальну дію паломництва на людину. Описуючи мандрівку, він характеризує побут деяких місць. Зокрема, згадує острів Ахій: "И ту лежить святыи мученикъ Исидоръ, и в том островѣ ражається мастика, и вино доброе, и овощъ всякий" [3: 28]. Ця деталізація свідчить про стійкий інтерес паломника до нового, про його намір поділитися з читачем досвідом.

Оскільки паломництво – своєрідне випробування вольової сфери особистості, а віруюча людина вважала, що на все воля Божа (чим применшувала роль власного "я"), то власні заслуги і досягнення розцінювалися як подолання ще однієї сходинки на шляху до життя вічного. Тому весь простір, який описує автор, вважається сакральним. Таємничість та обраність цього простору доводять описані автором чудеса, які на ньому відбуваються.

Серед згаданих чудес привертає увагу розповідь про хрест, який стоїть у повітрі, утримується духом святим: "Стоит же на въздухѣ крест-отъ, ничимъ же не придержится к земли" [3: 30]. Достовірність згаданого Данило стверджує словами, чим досягається ефект впливу на свідомість читача: "И видѣхъ очима своима грѣшныма благодать Божию на мѣстѣ томъ" [3: 30]. Як вважає А. Гуревич, середньовічною формою символічного відношення до світу є християнський неоплатонізм [4: 304]. Дослідник називає світ книгою, яка написана рукою Бога, в якій кожна істота усвідомлюється як слово, сповнене смислу [4: 302]. Данило Паломник використав християнську символіку в "Ходінні". Цей образ хреста, поставлений святою Єленою для вигнання бісів та лікування хвороб, одночасно є символом: " (...) крестъ поставила кипарисенъ велик на прогнание бѣсомъ и всякому недугу на исцѣление..." [3: 30]. Першочергово у християнстві хрест сприймали як символ не стільки страждання, скільки святкування, оскільки він був знаком перемоги над смертю, умово майбутнього воскресіння [5: 232].

Прагнення автора до переконливості доводиться ще й тим, що географічний простір "Ходіння" є детально охарактеризованим, наявні вказівки на відстань та особливості побудови об'єктів, що свідчить про допитливість особи автора. Для віруючої людини "Ходіння" могло слугувати додатковим джерелом знань про святі міста, своєрідним тлумаченням певних подій, описаних у Біблії. Використання пам'ятки з когнітивною метою вимагало її чіткого структурування. Композиція, детально продумана автором, складається із оповідань, об'єднаних смисловим зв'язком. На початку вказана причина подорожі (необхідність очиститись від гріхів), що можна вважати своєрідним вступом ("сѣмѣренъий грѣхи многими" [3: 24]). Далі йде опис всього побаченого під час паломництва, вказівка про повернення як акт отримання благодаті Божої, звернення до читача, благословення: "И богъ мира со всѣми вами вѣки, аминь" [3: 115].

Кожна історія – частина паломницького шляху та шляху християнина до Бога. Отже, образ шляху можна розглядати двопланово: 1) подолання географічної відстані з метою її фіксації та подальшого використання пам'ятки як історичного джерела; 2) зменшення відстані між земним та вищим світами, шлях людини до Бога, пошук шляху отримання Божої благодаті. Крім того, цей образ розкриває закладену в композицію ідею руху, про дві форми якого згадує П. Білоус (рух як географічне, просторове пересування і як зміна внутрішнього стану) [6: 19]. Ідея руху вплинула на стиль викладу матеріалу: необхідність фіксації побаченого позбавила "Ходіння" надмірної емоційності, надавши йому стриманості, лаконізму, одноманітності описів. Слушно з цього приводу згадати про принцип економії уваги, згаданий П. Білоусом: концентрація уваги на об'єкті, а не на почутті, уникання другорядних речей [3:19]. Крім того, будучи ігуменом, Данило мав стримувати свої емоції, оскільки вони були завадою для деталізації опису святого місця, могли зашкодити достовірній передачі побаченого. Щоб бути більш переконливим, автор прагнув до візуалізації образу. Перед читачем поступово повинна була виникнути цілісна картина, яка складалась із частин (оповідання про побачене).

Такий принцип майже візуальної подачі матеріалу можна пояснити ще й тим, що Данило на власні очі бачив все, що сприяло значному нагромадженню матеріалу, від якого свідомість вирішила звільнитися засобом літературної творчості. У цьому випадку, автор використав когнітивну функцію літератури, при якій, на переконання П. Білоуса, мотивацією до літературної творчості було подання в літературному творі певних знань, відомих лише автору завдяки одкровенню, а письменник прагнув зіграти роль Учителя [7: 5].

У "Ходінні" літературна творчість постає як медитація. П. Білоус називає медитацію творчим станом, який характеризується викликанням у собі імпульсів та енергії для створення і називання образів, що спроможні виразити душевний досвід людини, а стимулом для такого викликання можуть бути раціоналізовані прагнення збагнути суть світового буття та смисл життя людини [7: 15]. Енергію для створення образів Данило Паломник отримав від стану душевного піднесення від побачених святих місць. Отриманий душевний досвід виражений у емоційності окремих місць пам'ятки. Сама мандрівка – спроба автора зрозуміти суть буття та суть власного "я". Оскільки автор та герой

"Ходіння" – одна й та ж людина, твір написано під впливом реальних відчуттів від побаченого та є прикладом самовираження у творчості. Якщо врахувати, що медитацією вважали форму "внутрішнього мовлення", яка виникла в давні часи та мала на меті "розмову з богом", варто вказати на роль паломництва як наближення до такого місця, де ця розмова можлива через зосередження святості [7: 15].

Вияв авторської свідомості найбільше помітний у зверненні до тих, хто читатиме "Ходіння". Добррозичливість, наявна у благословінні читачів, свідчить про прихильне ставлення автора до всіх людей, відкриття власного "я" перед іншим: "Буди же всѣмъ, почитающим писание се с вѣрою и с любовию, благословенне от бога и от святого Гроба Господня и от всѣх мѣстъ сих святыхъ: примут мзду от бога равно с ходившими мѣста си святаа" [3: 114]. Піклування автора про невідомих йому людей може бути пояснене християнським концептом рівності кожного перед Богом, хто має у серці любов: "Поистинѣ бо есть вѣра равна добрым дѣлом" [3: 114].

Як результат, стильові особливості пам'ятки взаємозалежні від: 1) особи автора (стриманість поведінки контролює емоції, внаслідок чого і лаконізм та фактизація оповіді); 2) мотиву написання (виконати роль наставника, що викликало дидактичне спрямування літературної пам'ятки); 3) особливостей середньовічної дійсності з її традиційним літературним методом (орієнтація на готове слово, типовість, всезагальність), що пригнічувало вияв авторського "я". Данило Паломник, дотримуючись традиційного методу, все ж індивідуалізував "Ходіння" вираженням власного ставлення до читачів (помітна емоційність при звертанні до християн: "Братиа и отци, господие мои" [3: 24]), до побачених місць (згадки про побут та природний світ: "(...)нѣсть такого овоща нигде же. И воды добры суть в мѣстѣ том и всѣмъ здрави..." [3: 70]), до літературної пам'ятки як до духовного повчання: "Буди же всѣмъ, почитающим писание се с вѣрою и с любовию, благословение от бога" [3: 114].

Ставлення автора до "Ходіння" як до духовного повчання передбачало використання ним відповідної образної символіки. Для прикладу, провідник Данила – людина поважного віку: "И пригоди ми богъ налѣсти в лаврѣ мужа свята и стара деньми" [3: 27]. У свідомості людей різних культур цей образ символізує праведність та Боже благовоління [5: 496]. Про таке благовоління згадує автор далі: " (...) тому святому мужеви вложи богъ въ сердце любити мя худого" [3: 27]. Сакрального значення набувають образи, безпосередньо пов'язані зі Святою Землею, Святим Письмом (образи Єрусалиму, собору, Гробу Господнього, ріки Йордан, монастиря святого Євфимія), пов'язаний із цими образами географічний простір. Сакрального значення набуває також і поняття віри, яке отожднюється із поняттям добра: "Поистинѣ бо есть вѣра равна добрым дѣлом" [3: 114]. Значну увагу Данило Паломник приділяє образів собору. Християнські собори співвідносяться не з макросвітом, а з мікросвітом, вони виражають швидше "преображение" людської форми, ніж протиставлення небесного та земного, сакрального та профанного – хоча це їх призначення в жодному разі не можна ігнорувати [5: 553]. Данило Паломник відвідує Церкву Воскресіння Господнього, Церкву Святу Святих, Церкву Різдва Христового, подає їх детальний опис з метою донести інформацію до тих віруючих, які не можуть здійснити паломництво.

Християнська віра витворює образ людини-шукача істини та раю, стверджує "мандрівну" природу людини. Як вважає Т. Чумакова, середньовічний образ простору – відмінний від сучасного. Він був не стільки фізичним, скільки поетичним. Але це не був абстрактний простір, навпаки, сповна тілесний, у якому поряд з фантастичними образами та місцями в мандрівках прискіпливо перераховувались прикмети конкретних місць. Простір цей поділений по горизонталі на "свій" та "чужий", а також по вертикалі: на світ людей, пекельної прірви та неба. Комунікація між крайніми точками вертикалі, небом та землею, була безперервною. З неба на землю сховався апостол, святі і навіть Богородиця, злітали янголи. У горизонтальному просторі були відмінні між собою зони різної святості. Найбільш цінними були ті, чия святість була відвічною, де відбувалися події Священної Історії. Бажання знайти втрачений рай змушувало середньовічну людину шукати його не тільки в "горнем мире", але й на землі, де сходяться небо та земля. Не завжди це були реальні мандрівки, але й блукання по ландшафтах власної душі, оскільки сама людина являла собою яскравий зразок такого локусу, в людині зустрічались небо та земля [8: 55]. Здійснюючи реальну мандрівку до Святої Землі (зовнішній рух), автор також прагнув очистити свою душу від гріховності (здійснював внутрішній рух). На думку О. Сліпущо, проща в інтерпретації Данила Паломника – не лише рух по реальних просторах, а й рух духовний, а образ автора і образ прочанина нероздільні, це єдине ціле. Дорога паломника – символ духовного шляху [1: 86-87].

Сакральних рис набуває і час "Ходіння". Відвідування святих місць наближає Данила до моментів Священної історії. Час ніби звужується, межі тимчасового та вічного перетинаються. Час "зупиняється" тоді, коли автор описує чудо. Момент сходження світла святого сакралізує земний час:

"Свѣтъ же свѣты не тако, яко огнь землений, но чудно инако свѣтится изрядно, и пламянь его червлено есть, яко киноварь, и отнюдь несказанно свѣтится" [3: 110].

Данило Паломник вказує, таким чином, на відмінність світовідчуття християнина від світовідчуття невіруючого. Справжніх християн, які віддані вірі та вірять в її істини, Данило характеризує як мудрих та вірних: "(...) обаче мудрии и вѣрнии человекѣци велми вѣрують и вѣсласть послушають сказанія сего и истини сеа и о мѣстѣх сих свѣтыхъ" [3: 112]. Невіру автор "Ходіння" прирівнює до прояву зла: "Вѣрний в малѣ и во мнозѣх вѣренъ есть, а злему человекѣку невірну истина крива сваряються" [3: 112].

На думку Д. Ліхачова, християнський світогляд при зображенні людини був поставлений на службу зміцнення феодального устрою. Данило Ігумен просить дозволу поставити лампаду від усієї Руської землі задля вшанування Бога та князів: "Княже мой, господине мой! Молю ти ся бога дѣля и князей дѣля русских: повели ми, да бых и азъ поставил свое кандило на гробѣхъ свѣтѣхъ от всея Русьскыя земля!" [3: 106]. Це прохання свідчить про відданість автора власній державі, патріотичне спрямування пам'ятки. О. Сліпушко пояснює, чому Данило називав себе "руської землі ігуменом". На думку дослідниці, в такий спосіб він підкреслював, що мислить себе у Палестині не приватною особою і представником не одного монастиря чи однієї області, а всієї Руської землі як політично самостійної держави, в ім'я якої він ставив лампаду в монастирях та храмах Святої землі [9: 274]. Як стверджує А. Гуревич, не свобода та залежність, а служба та вірність є центральними категоріями у системі соціально-політичних та морально-релігійних цінностей середньовічного християнства [4: 209].

Надбаний у мандрівці матеріал міг слугувати для інших паломників літературним джерелом, путівником по святих місцях, а для простої людини – своєрідним тлумаченням Святого Письма. Витворений авторською свідомістю образ письменника-мандрівника безпосередньо пов'язаний з індивідуальністю автора, його прагненням описати побачене на власні очі та зробити "Ходіння" корисним для інших. Впоратись із цим автору допомогла власна стильова манера з її тяжінням до інформативності, деталізації оповіді, з власними філософсько-світоглядними орієнтирами. Такими орієнтирами Данила були: 1) віра у Всевишнього у благодать Божу; 2) розум як джерело пізнання (наповнений вищою силою смыслом, істина, яка приходить через осяяння); 3) споглядання навколишнього світу як передумова власного розвитку, умова пізнання глибинної суті; 4) усвідомлення Бога як вічного творіння, креативні можливості якого невичерпні (віра Данила у існування чудесного); 5) визнання гріховності, недосконалості людини, але й визнання цінності покаяння (що автор доводить власним прикладом); 6) використання власної свободи волі може призвести або до досконалості, або до руйнування, визнання унікальності людини як єдиної істоти, яка наділена свободою вибору між добром і злом; 7) необхідність набуття власного досвіду засобом спостереження; 8) символічне сприйняття світу, зокрема подій, які у ньому відбуваються (розгляд земного шляху як тимчасового переходу до світу справжнього, вічного). Зі сторінок "Ходіння" постає індивідуалізований образ середньовічного письменника, який поєднав традиційне та нове, що дозволяє говорити про існування оригінальної творчої манери у період Середньовіччя. На думку О. Сліпушко, Данило – не лише паломник, який відважився на довгий і складний шлях, а й особа, яка обрала для себе величну духовну дорогу, що веде до Істини та вимагає максимального духовного самовдосконалення, яке немислиме без подолання власної гріховності, самоприсвяти, служіння Богові та Русі [1: 86].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Сліпушко О. Образ автора у літературі Києворуської держави (XI – перша половина XIII ст.): Навчальний посібник. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. – 144 с.
2. Черноіваненко Є. Літературний процес в історико-культурному контексті: Розвиток і зміна типів літератури і художньо-літературної свідомості в російській словесності XI-XX століть. – Одеса: "Маяк", 1997. – 712 с.
3. "Хождение игумена Даниила"/ Памятники литературы Древней Руси. XII век. – М.: Художественная литература, 1980. – С. 24-115.
4. Гуревич А. Категории средневековой культуры. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Искусство, 1984. – 350 с.
5. Адамчик В. В. Полная энциклопедия символов и знаков. – Минск: Харвест, 2008. – 607 с.: ил. – (Карманная библиотека).
6. Білоус П. В. Українська паломницька проза: історія жанру. – Київ: Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, 1998. – 128 с.
7. Білоус П. Психологія літературної творчості: Книга для вчителів та учнів. – Житомир, 2004. – 96 с.
8. Чумакова Т. "Странник я на земле". Человек в поисках рая (по материалам древнерусской книжности) // Образ рая: от мифа к утопии. Серия "Symposium", выпуск 31. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 55-60.

9. Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя: Доба Київської Русі (X–XIII століття). – К.: Видавництво "Аконіт", 2002. – 399 с.

Матеріал надійшов до редакції 28.10. 2009 р.

Коржовская О. В. Проявление авторского сознания в "Хождении игумена Даниила "

На примере текста "Хождения Даниила игумена" исследовано проявление авторского сознания, раскрыты мотивационные первопричины творчества. Актуализована проблема зависимости особенностей стиля "Хождения " от особенностей средневековой действительности с её традиционным средневековым методом, личности автора, мотивационных первопричин творчества. Исследовано восприятие автором собственного творчества.

Korzhovska O. V. The Manifestation of Author's Consciousness in the "Travel of Danylo, the Rus Father Superior".

Following the text of the "Travel of Danylo, the Rus Father Superior" the manifestation of author's consciousness is researched, first causes of creation are revealed . The problem of stylistic peculiarities of the "Travel" depending on the peculiarities of medieval reality with its traditional method, author's personality, first causes of creation is actualized. The perception by author of his creation is researched.